

KAPITEL 9 / CHAPTER 9 ⁴³
**REVOLUTION OF DIGNITY: THE FINALIZING OF THE DISCOURSE OF
SLAVOPHILES AND UKRAINOPHILES****DOI: 10.30890/2709-2313.2022-10-03-025****Вступ**

Упродовж усієї своєї історії Україна привертала пристальну увагу сусідських народів і держав. Зручне географічне розташування, м'який і дуже сприятливий для проживання клімат, родючі землі з надзвичайно великою часткою чорноземних ґрунтів, багатющі природні ресурси, такі як річки, ліси, степи, різноманітна флора і фауна тощо, завжди були об'єктом агресивних зазіхань ззовні. До того ж працьовитий, хазяйновитий, кмітливий і розумний народ – цей фактор підсилював апетити зовнішніх ворогів та конкурентів. В силу цих і багатьох інших причин українці за всю свою історію перебували в стані своєрідного екзистенційного напруження, пов'язаного з необхідністю захищати свою землю від різноманітних завойовників, яких за віки існування українського народу було дуже багато. І все ж наші предки зуміли створити сильну державу, яка протягом кількох віків, з кінця IX аж до середини XIII століття, була одним з найбільших державних утворень Європи. Давня Русь – середньовічна держава у Східній Європі, що оформилась в IX столітті внаслідок об'єднання низки східнослов'янських, балтійських та незначної частини фіно-угорських племен, у часи найбільшої могутності простягалася від Чорного моря на Півдні до Балтійського моря на Півночі, від верхів'їв Вісли на Заході до Волги на Сході. Надалі доля нашого народу складалася по-різному, ми перебували у складі багатьох державних утворень, зазнаючи різних впливів з усіх боків. І лише в XVII столітті усі ці лінії сили на Україну сконцентрувалися у три великі орієнтації: західну (польську), південну (турецько-кримську) та східну (московську). Як відомо, Переяславські угоди остаточно закріпили останню з них на багато століть. Московське (російське) панування в Україні оформилось після смерті Б. Хмельницького, закріпилося в часи Катерини Другої і продовжилось фактично до останнього часу. Саме в цей період південна сила впливу на Україну значно ослабла, а залишилися лише дві: східна і західна. Причому західна вже не стільки польська, як західноєвропейська, по суті державницька, а східна – російська, по суті федералістська, недержавницька. Тому фактично упродовж більше як трьохсот п'ятидесяти років українці перебували на своєрідній «розтяжці» між Росією і Європою. Відповідно до цього в Україні в цей період склалися дві теоретико-світоглядні, філософські, політологічні концепції розвитку українства. Саме ця проблема і є предметом нашого дослідження.

⁴³Authors: Marchenko Svitlana Davydivna, Muliar Volodymyr Illich

9.1. Кирило-Мефодіївське товариство: актуалізація українського питання

У часовому вимірі як західна, так і східна теоретико-світоглядні, філософські, політологічні орієнтації в українському інтелектуальному просторі з'явилися і теоретично оформилися фактично одночасно. На нашу думку, це виникнення пов'язано було із створенням Кирило-Мефодіївського товариства – першої української таємної політичної організації, яка виникла в Києві в кінці 1845 – на початку 1846 року. Ініціаторами створення цього товариства, яке ще по-іншому називається Україно-Слов'янське товариство, стали Василь Білозерський, Микола Гулак, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Опанас Маркович. Товариство було названо в честь відомих слов'янських просвітників Кирила і Мефодія, а знаком товариства став перстень з написом «Св. Кирило і Мефодій, січень 1846 р.» дещо пізніше до братства увійшли такі відомі на той час українські діячі як Олександр Навроцький, Іван Посяда, Дмитро Пильчиков та інші. У квітні 1846 року до товариства приєднався Тарас Шевченко. Кирило-Мефодіївське товариство діяло дещо більше одного року, до кінця березня 1847 року, було викрите і заборонене царським урядом. Різні його учасники зазнали різного ступеня покарань.

Якщо аналізувати ідеологічні, духовно-світоглядні і політичні цілі товариства, то варто згадати, що ідейним натхненником цієї таємної організації був Микола Костомаров – син поміщика-великороса і селянки-українки, історик за фахом. М. Костомаров мав гарну освіту, навчаючись у Московському пансіоні, потім у Воронежській гімназії, а згодом на історико-філологічному відділенні Харківського університету. На усіх стадіях навчання М. Костомаров проявляв блискучі здібності, вивчаючи стародавні і сучасні мови, античну історію, німецьку філософію, французьку літературу. Саме це і його природна обдарованість з часом сформували непересічну особистість майбутнього вченого, інтелектуала, громадського і політичного діяча. До цього варто додати, що з маленьких років батьки прищеплювали йому вільнодумство і шляхетність. Тому не дивно, що, будучи уже дорослою людиною і маючи за плечима таку освітньо-культурну основу, М. Костомаров став одним із засновників таємної організації, яка розробляла теоретичні документи щодо подальшої долі українців у складі великої імперії.

Оскільки Кирило-Мефодіївське братство було створене як таємна організація, то і форми та методи його діяльності були відповідними. Статус члена організації передбачав нелегальні форми роботи та сувору конспірацію. Братчики збиралися у різних місцях, постійно їх змінюючи, в основному у вечірній час, який нерідко займав і ніч. Очевидним допуском для відвідування зібрань членів товариства був перстень, про який сказано вище. Кожен, хто приймався до складу цієї таємної організації, складав присягу, якою оголошував свою клятву дотримуватися організаційних, ідеологічних та світоглядних засад братства, зокрема, жорстко дотримуватися конспірації. Серед членів товариства були запроваджені такі правила як проголошення взаємодопомоги, поширення освіти і грамотності серед населення. Особливу увагу братчики надавали питанню розповсюдження своїх ідей шляхом виховання молоді та поширення

літератури.

Основні духовно-світоглядні, ідеологічні та політичні цілі Кирило-Мефодіївського товариства ми знаходимо в низці документів і творів. Насамперед, йдеться про працю М. Костомарова «Книга буття українського народу», а також про «Статут слов'янського братства святих Кирила і Мефодія», «Записку» Василя Білозерського, відозви «До українців», «До братів москалів і поляків» та інші.

Головне завдання кириломефодіївці вбачали у визволенні всіх слов'янських народів і на цій основі об'єднання їх у всеслов'янську федеративну спілку на демократичних і республіканських засадах. До цього можна було дійти, на їх думку, через знищення кріпацтва, запровадження політичної волі для громадян та народів в цілому і шляхом просвітництва, мирної проповіді. Наприклад, Василь Білозерський у своїй «Записці» вказував, що всі люди рівні від Бога, однак є народи, які перебувають у рабстві. До числа останніх він відносив і Україну, яка, на думку В. Білозерського, після з'єднання з Росією перебуває на правах рабині і втрачає свою самобутність. Такий самий висновок ми зустрічаємо і у «Книзі буття українського народу», де М. Костомаров писав так: «Але скоро Україна побачила, що попалась у неволю (після об'єднання з Московщиною – В. М., С. М.), бо вона по своїй простоті не пізнала, що там був цар московський, а цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель» [8, с.176]. Сама ж Україна не може здобути свободу і втримати її. Для цього вона мусить об'єднатися з іншими слов'янськими народами в одну сім'ю, але на рівних засадах. Однак перший голос до звільнення має подати саме Україна. «Бо голос України не затих, – писав далі М. Костомаров – і встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар» [8, с.176]. В. Білозерський вважав, що перший крок до цього – створення товариства, яке б доводило актуальність українського питання.

Ідея панслов'янської федерації була в середовищі Кирило-Мефодіївського товариства центральною. У відозві «До українців» висловлено основні теоретичні засади реалізації даної ідеї, які включають сім вимог.

1. Всі слов'яни мають об'єднатися у спілку.

2. Об'єднання має відбутися так, щоб кожен народ мав окрему республіку, сам управляв собою, володів власною мовою, літературою, культурою. Кожен народ повинен мати право на окремий громадсько-політичний лад. Мова йшла про такі народи, як москалі, білоруси, українці, поляки, чехи, словаки, словінці, сербо-хорвати та болгар.

3. Всією слов'янською спілкою має управляти сейм або слов'янська рада. До цього органу мають входити послы (депутати) від усіх республік. Сейм вирішує питання, які стосуються усіх республік і громадян спілки.

4. Кожна республіка має обирати власного президента, який керує нею певний час. Цілою ж спілкою управляє також президент, обраний всією

державою.

5. В кожній республіці мають панувати загальна рівність та воля таким чином, щоб не було різниці станів.

6. Посли та урядники мають обиратися народом, але не за майновим походженням, а за освітою та розумом.

7. Віра Христова – ідеологічна та світоглядна основа слов'янської федерації в цілому та всіх республік зокрема.

Кирило-Мефодіївське товариство зіграло особливу роль в історії українського національного відродження. Фактично це перша в XIX столітті ясна політична програма, яка проголошувала права українського народу не тільки на культурну автономію, але й на політичну самовизначеність. Разом з тим, представники цієї організації не бачили можливих шляхів до такого самовизначення, як тільки за допомогою інших слов'янських націй і при активній підтримці кращих представників російського народу. При цьому, Кирило-Мефодіївське товариство по суті своїй не вийшло за рамки так званого слов'янофільства і панслов'янської федерації. Це видно навіть по змісту статуту товариства, який підготував В. Білозерський, а усі члени братства його підтримали одностайно, як і ідею слов'янської федерації. В. Білозерський пояснював неминучість проголошення цієї ідеї так: «Ясно, зрештою, що окреме її (України – В. М., С. М.) існування неможливе; вона буде знаходитися між кількома вогнями, її будуть тіснити і вона може мати гіршу долю, ніж мали поляки» [9, с.269].

Варто зазначити, що ідеї панслов'янської федерації як перспективу розвитку українського народу були панівними в той час серед абсолютної більшості українських інтелігентів та інтелектуалів. Як підкреслює М. Попович, «у ті роки жоден серйозний громадський діяч не міг навіть подумати про державну самостійність України як про реальну політичну мету чи хоча б перспективу. Близький до кола кирило-мефодіївців Микола Маркевич розмірковував про самостійність майже в дусі «Історії Русів»: «Якщо припустити, що ми склали б окрему державу, то Мазепа був би царем... Що б ми виграли?.. Із втратою гетьманських прав ми втратили надії бути гетьманами і нічого більше» [14, с.340]. Дивно, що така відома людина того часу ідею суверенного існування українського народу та його державної самостійності не включила у перелік як власних цінностей, так і цінностей українства. Це тим більше дивно на тлі оцінки Кирило-Мефодіївського товариства з боку офіційної на той час влади, яка побачила у кирило-мефодіївцях не тільки теоретичні дискусії, але й реальну собі загрозу. У доповідній записці імператору граф О. Ф. Орлов писав: «Всі вони (кирилومهфодіївці – В. М., С. М.) не змовники, не зловмисники і захоплюються тільки: слов'янофіли модним напрямком наук, а українофіли палкою любов'ю до своєї батьківщини, але уряд повинен вжити певні заходи обережності як щодо слов'янофілів, щоб вигуки їх про приєднання до Росії іноземних слов'ян не викликали невдоволення сусідніх держав, що володіють слов'янами, так і особливо проти українофілів, бо думки останніх про відновлення народності їх батьківщини можуть повести малоросіян, а за ними і інших підвладних Росії до бажання існувати самобутньо» [10, с.306].

Слова царського чиновника виявилися дуже точними: українофіли ставили у центр своїх духовно-світоглядних, моральних та політичних поглядів саме ідею народності. Абсолютна більшість кириломефодіївців не розглядала всерйоз ідею самостійного існування українського народу у вигляді окремої держави. Як зазначають автори книги «Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі», «лише третій варіант «Книги буття українського народу» набув рис конституційності, усе одно залишившись різновидом соціальної утопії без згадки про реальність державної незалежності українських земель» [13, с. 242]. Очільник та ідейний натхненник товариства М. Костомаров із двох відомих на той час концепцій національного руху і національного розвитку обрав не класичну, гегелівську, яка проповідувала пріоритетність держави, а романтичну, шеллінгівську, яка фокусувала ідею романтичного звеличення народу. Цим Кирило-Мефодіївське товариство у абсолютній більшості його учасників поклало початок народницькій, фактично слов'янофільській, східній, недержавницькій орієнтації суспільно-політичних перспектив українського народу.

Члени Кирило-Мефодіївського товариства, як відомо, розділилися щодо того, яким чином можливо звільнити український народ з-під імперського ярма. М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський, О. Маркович, О. Тулуб, Д. Пильчиков вважали, що найкращий шлях – це тривала просвітницька робота, а також реформи, що здатні забезпечити політичні і соціальні права. Інших поглядів дотримувались Т. Шевченко, О. Навроцький, М. Гулак, І. Посяда, М. Савич, Г. Андрузький, які схилилися до радикальних методів. Наприклад, Г. Андрузький вважав, що створити Україну можна лише зруйнувавши Росію. І все ж, незважаючи на ці досить суттєві відмінності, практично усі вони залишилися на позиціях панслов'янської федерації.

Чи не єдиним з учасників Кирило-Мефодіївського товариства, хто не обмежився ідеєю створення слов'янської спілки, був великий Тарас Шевченко. Крім того, що він виступив з гнівною критикою царя та його родини, висміював у крайньо саркастичній формі політичний лад Росії за Миколи I, Тарас Шевченко, насамперед, обстоював ідею визволення України від російського панування. Незважаючи на те, що Тарас Шевченко не залишив жодного політичного твору, важко заперечити проти твердження про те, що він своєю творчістю спричинив чи не найглибший вплив на подальшу долю українського народу в цілому та історію його політичної думки зокрема. Можна твердо говорити про те, що поява постаті Т. Шевченка не випадкова в тому контексті, що українство в першій половині XIX століття знову, як і неодноразово в минулому, постало перед фактом необхідності власної національної ідентичності. Цьому сприяло, з одного боку, найжорстокіше в Російській імперії після Петра I політичне правління Миколи I з його цілковитим знищенням будь-яких проявів українського (як будь-якого іншого) національного духу, з іншого – новою хвилею зростання національної свідомості народів, що знаходились в рамках цієї імперії. Оскільки теоретика, вченого, здатного вийти за рамки ідеї слов'янської федерації, не знайшлося, в тому числі навіть серед більшості членів Кирило-Мефодіївського товариства, його місце зайняв поет, громадянин, син

нації. Після тривалого «політичного штилю» (від смерті Г. Сковороди пройшло кілька десятиріч) українська нація народила Генія, вклавши в його громадянські якості свою історію, особливості долі та колориту, глибокий біль і майбутню надію. Тарас Шевченко як Громадянин, як Син свого народу власною політичною позицією і поглядами спричинив такий вплив на подальшу історію українства, що викликав до життя в недалекому майбутньому цілий спектр напрямків у політичному житті України та її політичній думці.

Очевидно, найбільша заслуга Т. Шевченка у справі розвитку політичної думки України останніх двох століть полягає в тому, що він розбудив національний дух українців. Особливо це характерно для першого періоду його поетичної творчості (1837-1841 рр.). У перших таких його творах, як «Причинна», «Тарасова ніч», «Катерина», «Тополя», «Іван Підкова», «Кобзар», «Гайдамаки» можна простежити дух романтизму через возвеличення минулого та глибокий сум за ним на тлі безславної сучасності. Поет звертається до конкретних сюжетів, але подає їх у глибоко національному звучанні. Він апелює до людяності українців, їх національної самосвідомості, яка, на невимовний біль Тараса, загубилася.

Звертаючись до свого народу, Т. Шевченко у вірші «І мертвим, і живим ...» пише:

«Добре, брате,
що ж таке?» – «Нехай скаже
Німець. Ми не знаєм»
Отак-то ви навчаєтесь
У чужому краї!
Німець скаже: «Ви моголи».
«Моголи! Моголи!»
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: «Ви слав'яне».
«Слав'яне! Слав'яне!»
Славніх прадідів великих
Правнуки погані! [16, с.288]

Нової якості політична позиція Т. Шевченка набуває тоді, коли він відвідує Україну і знайомиться з М. Максимовичем, П. Кулішем, М. Костомаровим та іншими українськими інтелігентами. Ця ж поїздка відкрила Тарасу очі на власну батьківщину, яка була жорстоко пригноблена, принижена, розтерзана і злиденна. Період «трьох літ» (1843-45 рр.) став переломним у його творчості. З цього часу він виступає як загально визнаний лідер національного відродження, а його твори звучать як соціальне і політичне пророцтво. У вірші-комедії «Сон» (1844 р.) поет нещадно критикує прогнилу на той час в Російській імперії командно-адміністративну систему політичного правління, становим хребтом якої було самодержавство.

Дивлюся, цар підходить
До найстаршого ... та в пику!
Його як затопить!...

Облизався неборака
Та меншого в пузо –
Аж загуло!... а то й собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого,
А менший малого,
А той дрібних, а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по вулицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосисті;
Та верещать; та як ревнуть:
«Гуля наш батюшка, гуля!
Ура!... ура!... ура! а, а, а...» [16, с. 212-213]

Т. Шевченко був переконаний в тому, що політична система, яка цілковито знищує гідність людини, її достоїнство і самобутність, рано чи пізно розвалиться як картковий будиночок. Розпад такого політичного ладу неминучий і почнеться з самого центра. У тому ж вірші він пише:

Піти лишень подивитись
До царя в палати,
Що там робиться. Приходжу:
Старшина пузата
Стоїть рядом; сопе, хропе,
Та понадувалось,
Як індики, і на двері
Косо поглядало.
Аж ось вони й одчинились.
Неначе з берлоги
Медвідь виліз, ледве-ледве
Переносить ноги;
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На самих пузатих –
Всі пузаті до одного
В землю провалились!
Він вилупив баньки з лоба –
І все затрусилось,
Що осталось; мов скажений,
На менших гукає –
І ті в землю; він до дрібних –
І ті пропадають!
Він до челяді – і челядь,
І челядь пропала:

До москалів – москалики,
Тільки застогнало,
Пішли в землю; диво дивне
Сталося на світі.
Дивлюсь я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій медведик! Стоїть собі,
Голову понурив
Сіромаха. Де ж ділася
Медвежа натура?
Мов кошеня, такий чудний
Я аж засміявся. [16, с.216-217]

Відстоюючи ідею про можливість існування України як самостійної держави (в протиположності більшості кириломедодіївців), Т. Шевченко добре усвідомлював провідну роль української еліти. Саме через те, вважав поет, що вона забула про народ, продалася чужинцям, Україна і перебуває в гнітючому становищі. Звертаючись до неї, він пише:

Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? яких батьків?
Ким? За що закуті?..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття – ваші пани,
Ясновельможні гетьмани.
Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили... [16, с.289-290]

Схаменіться, недолуди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда
І сила, і воля.

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесея на чужину
Шукати доброго добра. [16, с.286-287]

Усвідомлюючи провідну роль політичної еліти на шляху звільнення України, Т. Шевченко часто повертається до розмови з Б. Хмельницьким. До нього в поета ставлення неоднозначне. З одного боку, Шевченко підносить Хмельницького до рівня національного героя, з іншого – дорікає йому за союз з Росією.

У вірші «Розрита могила» Шевченко пише:

«Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну...
Ой Богдане, Богданочку!
Якби була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала» [16, с.193].

Однак не тільки Б. Хмельницькому поет дорікає за союз з Росією. Він звинувачує усю українську верхівку того часу і сприймає Чигирин (столицю Б. Хмельницького) як трагічний вчинок, внаслідок якого Україна перетворилася на гниле серце й руту, якою поросла його батьківщина.

«Чигирине, Чигирине,
Мій друже єдиний,
Проспав єси степи, ліси
І всю Україну...
За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра?? засівали,
І рудою поливали...
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось??!
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.» [16, с.194-195]

Вихід з такого трагічного становища Т. Шевченко бачить лише один – повернутися до славних часів, коли Україна була здоровою, наповнена козацькою кров'ю і прагнула волі.

«Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть, і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,

І наллють живої
Козацької тії крові,
Чистої, святої!!!» [16, с.196]

Однак для цього наявна українська еліта не годиться, бо вона, як вважав поет, є продажною і лакейською, яка заради власного добробуту продасть усе на світі. Тільки тоді Україна стане вільною, коли народить лідера і той очолить шлях свого народу до визволення від російського ярма. При цьому поет вірить в те, що Україна народить свого лідера і так само як Сполучені Штати Америки дочекається свого Вашингтона.

У вірші «Юродивий» Т. Шевченко пише:

«Не вам,
Не вам, в мережаній лівреї
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую стать
І за свободу. Розтинать,
А не любить ви вчились брата!
О роде суєтний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемося Вашінгтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись!» [17, с.209].

Наведені вище думки Т. Шевченка дають підстави стверджувати, що він досить критично ставився до ідеї слов'янофільства та федералізму, особливо у форматі Російської імперії, яку він вважав гнобителькою народів, насамперед українців. Фактично Т. Шевченко виявився єдиним і в Кирило-Мефодіївському товаристві, і взагалі серед українських інтелектуалів того часу, який вдався до категоричної, максимально правдивої, хоч і гіркої, оцінки того кроку, який зробила українська еліта на чолі з Б. Хмельницьким. До Т. Шевченка цього ніхто не робив. Т. Шевченко розкрив очі українцям на страшну правду, якої абсолютна більшість українських інтелігентів та української верхівки не хотіла бачити. У поглядах великого нашого поета ми бачимо остаточну протиросійську, протимосковську політичну концепцію і велику надію на її практичне втілення в майбутньому. Таким чином, Т. Шевченко висловив так звану українофільську, а не слов'янофільську позицію. Вона ще не була суто західницькою, однак стала важливим кроком до останньої.

Опосередкованим підтвердженням антимосковської політичної позиції Т. Шевченка є той факт, як царський уряд розправився з кирилومهфодіївцями. Фактично усі вони, крім Т. Шевченка, зазнали доволі м'яких покарань, деяким із них, як наприклад, М. Костомарову дозволили працювати за фахом. І лише до одного Т. Шевченка було застосовано найважче покарання у вигляді 10 років солдатської служби далеко від України. До цього варто додати також і ту оцінку діяльності Т. Шевченка як члена Кирило-Мефодіївського товариства, яка сформульована в доповідній записці імператору вже згадуваного вище графа О. Ф. Орлова, де сказано, що «...Шевченко набув між друзями своїми славу значного малоросійського письменника, а тому вірші його подвійно шкідливі й

небезпечні. З улюбленими віршами в Малоросії могли посіялись і згодом вкорінитись думки про уявне блаженство часів гетьманщини, про щастя повернути ці часи і про можливість Україні існувати у вигляді окремої держави» [14, с.340].

Отже, можемо констатувати, що з виникненням і діяльністю Кирило-Мефодіївського товариства чи не вперше в історії українського політичного простору сформувалися дві концепції національного самовизначення українського народу. Одна з них і в абсолютній більшості політичної верхівки, і в абсолютній більшості інтелігентів та інтелектуалів тогочасної України оформилась в українське слов'янофільство – течію, яка не бачила самостійницького, державницького майбутнього українського народу, а лише у федеративній державі усіх слов'ян, включаючи Росію. Інша з них фактично в особі Тараса Шевченка, вийшла за межі слов'янофільства і федералізму, вбачаючи майбутнє України як окремої нації, народу, зрештою, держави. Позиція Т. Шевченка заклала підґрунтя українофільства, державництва як нового політичного конституювання української нації.

9.2. Дискусія слов'янофілів та українофілів в кінці XIX – першій половині XX століть

В кінці XIX – першій половині XX століть дискусія слов'янофілів та українофілів вийшла на новий рівень, що було зумовлено новим посиленням національних рухів у Російській імперії. Особливої гостроти національний рух набрав на українських землях. В цьому контексті ми можемо говорити про дискусію, з одного боку, народницької течії в українському політичному ландшафті, з іншого – національно-державницьких течій. Перша з них фактично залишилась на позиціях слов'янофільства, слов'янської федерації, інші – на позиціях українофільства, західництва і державництва.

Найвидатнішим прихильником і провідником народницької політичної філософії в Україні в кінці XIX – першій половині XX століть був Михайло Грушевський (1866-1934 рр.) – визначний український історик, археолог, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор української науки, громадський та політичний діяч. Він народився у Холмі (територія сучасної Польщі) в сім'ї учителя гімназії. Закінчив 1-у Тифліську класичну гімназію, потім історико-філологічний факультет Університету Св. Володимира у Києві. У травні 1894 року М. Грушевський захистив магістерську дисертацію, отримав науковий ступінь магістра і почав працювати професором Львівського університету. Там розпочав активну науково-організаторську діяльність в Науковому товаристві ім. Шевченка, в якому з 1897 по 1913 рік був його головою.

Михайло Грушевський вів активну громадсько-політичну діяльність. Почав він її на Галичині, коли 1899 року став засновником Української національно-демократичної партії. Підтримував ідею автономії західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини. 1914 року був заарештований у Києві, звинувачений в

австрофільстві та причетності до створення січово-стрілецьких формувань і засланий до Симбірська. У вересні 1916 року переїхав до Москви, а після падіння самодержавства повернувся в Україну і став Головою та незмінним лідером Української Центральної Ради.

Після приходу до влади в Україні П. Скоропадського (1918 р.) М. Грушевський поступово відійшов від активної політичної діяльності і займався науковою роботою. Через рік переїхав до Кам'янця-Подільського, потім до Станіслава, нарешті за кордон. А в 1924 році повернувся в Україну, де зіграв значну роль в становленні Всеукраїнської академії наук.

Наукова спадщина М. Грушевського надзвичайно велика і різноманітна. Він автор майже двох тисяч праць в галузі української та світової історії, історіографії, літератури, соціології, етнографії, археології, спеціальних історичних дисциплін. Найвідоміші з них, де простежується політична концепція М. Грушевського – «Історія України-Руси», «На порозі нової України», «Очерк истории украинского народа», «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання» та інші.

Одна з головних тем політичних поглядів М. Грушевського – ідея народності. Цю тему український вчений і політик розробляв на протязі всього життя. Він спробував розкрити генетичні зв'язки різних періодів української історії. Так, М. Грушевський стверджував, що в цю історію ввійшли Київська Русь, Галицько-Волинське князівство. Спадкоємницею Київської Русі, на думку історика, є і Польсько-Литовська держава. Надалі шлях пройшов через Запорізьку Січ, Московську державу аж до Української Народної Республіки. Разом з тим, М. Грушевський зазначав, наприклад, що Московська держава виникла на своєму власному корені, і хоча київський уряд пересадив на великоруські землі форми державно-політичної будови, право, культуру, вироблені історичним життям Києва, проте на цій основі ще не можна вмістити Київську державу в історію великоруської народності [1, с. 77].

Особливої уваги надавав М. Грушевський дослідженню питання про особливості українського національного типу та його історичну еволюцію. Вчений вважав, що український народ відрізняється від своїх найближчих сусідів не тільки антропологічними ознаками, але й психофізичними – складом індивідуального характеру, сімейними відносинами, побутом, традиціями, культурою, характером міжлюдських стосунків. Чільне місце в дослідженнях М. Грушевського займала мова. Вона цікавила вченого як культурно-історичний фактор, частина загальної національної проблеми української історії, як одна з найважливіших культурно-політичних вимог українства в царській Росії. Мову М. Грушевський першим і найважливішим показником національного життя. Доки живе народ, доки живе і його мова.

Глибоке вивчення історії українського народу дало можливість Грушевському вважати цей народ окремою етнічно-культурною одиницею. Він відносив українців до східнослов'янського відгалуження індоєвропейської мовної сім'ї, наголошуючи на мовній, етнічній та іншій спільності українців. М. Грушевський називав український народ конгломератом, який утворився протягом тисячоліть під різними впливами. На відміну від інших народів цей

процес перемішування відбувався у величезних розмірах, позначився на мові, антропологічних ознаках, матеріальній культурі та духовних здобутках народу, що не могло виробити повної одноманітності, а тільки етнічну схожість. І все це, на думку М. Грушевського, створило український національний і культурний тип, який відрізняє українців від білорусів та росіян – найближчих до України східнослов'янських народів.

Відмінність українців від росіян та білорусів, на думку М. Грушевського, полягає насамперед в тому, що ці три гілки східнослов'янської народності сформувалися на різному соціально-культурному ґрунті: великоруська – переважно на фінському, білоруська – у близьких стосунках з литовською групою, а українська – у сусідстві з тюрками. Ці впливи, а також різноманітні фізичні, економічні та культурні умови сформували, на думку вченого, лінгвістичну та психофізичну окремішність даних народностей. Водночас М. Грушевський, досліджуючи взаємовідносини українського народу з сусідніми народностями, доводив наявність певної духовної єдності, що завжди, на його думку, існувала між українським етнічним елементом і західноєвропейським життям. Він вважав, що за складом характеру, своїми історичними зв'язками український народ належить до західноєвропейського або просто європейського кола. Хоча і визнавав, що надзвичайно сильні впливи на історію та культуру українців мали ті народи, які проживали на схід від України, зокрема російський.

М. Грушевський змалював психологічний портрет українця і наділив його такими рисами, як почуття власної гідності та поваги до гідності іншого, любов до певних зовнішніх форм, що традиційно встановилися (певний консерватизм), етикет, добрі манери, любов до чистоти, порядку, краси життя тощо. Ці риси наближають українця, на думку вченого, до західноєвропейської культури. Зокрема до германців з їх солідністю, діловитістю, любов'ю до комфорту, порядку, чистоти. З іншого боку – до романців з їх тягою до форми, елегантності, бажанням внести у все красу, освятити нею будь-яку сферу життя, взагалі світлим і ясним, радісним поглядом на життя [1, с. 20]. Важливим є і те, що всі ці та інші доводи Грушевський ілюструє суттєвим емпіричним матеріалом.

Мабуть, найяскравішим чином народницька політологічна концепція М. Грушевського проявилась у ставленні вченого до питання про співвідношення народу і влади. Він вважав, що історія народу, його традиції, уклад життя, система цінностей – найголовніше питання у відносинах народу і держави. Історія народу – головне питання будь-якого справедливого життя. А вже питання про державне будівництво є похідним від того головного. В роботі «Очерк истории украинского народа» М. Грушевський писав, що «економічна, суспільна і культурна історія українського населення для деяких періодів – єдино можлива історія українського народу, а внаслідок цього ... в історії українського народу взагалі на перший план повинні бути висунуті явища економічної та культурної еволюції і простежені на всьому протязі, доступному дослідженню. В цьому суспільному та культурно-економічному процесі маємо ту основу народного життя, яка проводить нас через всі стадії існування українського народу і зв'язує в одне органічне ціле його історію» [10, с. 18].

Як бачимо, державне життя не є однією з ниточок єдиної історії українського народу. Логіка висловлювання М. Грушевського дає підстави стверджувати, що його народницька політологічна позиція не розглядає державність як основу єдиної історії українського народу. Вона є такою лише тією мірою, якою сама впливає із становища народу, підпадає під народний вплив і відповідає його бажанням та прагненням. Народ зверхній над державою. В конфліктах народу і влади вина завжди знаходиться з боку влади – ось наукове та життєве кредо народницьких поглядів М. Грушевського. «Але я був вихований, – писав М. Грушевський у праці «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання», – в строгих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-мефодіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфліктах народу і власті вина лежить по стороні власті, бо інтерес трудового народу – се найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі сьому трудовому народу недобре, се його право обрахуватися з нею» [4, с. 65]. Таким чином, справедлива за формою ідея про пріоритет громадянина у відносинах з державою (відповідає класичним теоріям громадянського суспільства) в народницькій концепції в контексті політичної історії українського народу доводить її інтерпретацію аж до заперечення держави взагалі. Бо головне, щоб народ жив справедливо, а в рамках якої держави – питання другорядне.

Логічно з попереднього випливає і друга політична концепція Грушевського – федералізм. Очолювана ним тривалий час партія соціалістів-федералістів завжди вважала своїм обов'язком дотримуватись традиційних федералістських принципів українського державотворення, висунутих кирило-мефодіївцями. Тому ідея федерації була однією з основоположних у світогляді М. Грушевського як вченого і політика. Навіть в найтяжчі дні для реалізації цієї ідеї він не зраджує федералізові. У праці «На порозі нової України» М. Грушевський пише: «Не вважаю як перед тим так і тепер самітнього державного відокремлення за політичний ідеал. Я був і зістаюсь і далі федералістом» [2, с. 24]. Може в цьому і криється одна з причин невдачі Української Народної Республіки як самостійної держави за умов, коли один з її керівників був переконаний в необхідності федерації, в тому числі і в рамках Російської держави. Така федерація, на думку М. Грушевського, вигідна Росії, бо лише тоді остання залишиться сильною єдиною державою. А також вигідна Україні, виходячи з географічних, економічних, культурних засад.

М. Грушевський був переконаний, що належність до великого і добре організованого державного союзу може дати економічному і культурному розвитку народностей і областей, що входять до його складу, чимало вигод, не пов'язаних з експлуатацією інших народностей і областей. Він стверджував, що національним інтересам України найбільше відповідає вступ її до складу російської держави (яка має бути республікою), реорганізованої на засадах національно-територіальної автономії та федерації. 1917 року Грушевський видає працю «Якої автономії і федерації хоче Україна», де стверджує, що українці бажають утворити широку національно-територіальну автономію у складі федеративної Російської республіки і підкреслює, що така автономія

більшою чи меншою мірою наближається до державної самостійності. Сама ж Росія повинна стати справжньою федерацією, а становище України буде забезпечене і відносини її до російської республіки будуть певні та ширі тільки тоді, коли Україна не стоятиме одинцем, бо всі частини Російської республіки будуть не тільки автономними провінціями, але й державами, з'єднаними федеративним зв'язком. Серед таких суб'єктів Російської республіки він називав Білорусію, Литву, Латвію, Естонію, Грузію та ін.

Подальший розвиток українсько-російських відносин вніс деякі корективи в політичну програму М. Грушевського. Він починає критикувати політику радянської Росії в Україні, бо вважає, що вона фактично продовжує стару царську політику. Головний елемент цієї політики російських більшовиків М. Грушевський вбачає у найгіршому централізмі, що носив характер державного терору. Однак навіть і в цей час український вчений не зраджує федералізму. Ця внутрішня переконаність до кінця супроводжувала його політичні орієнтації і погляди вченого. Навіть після повернення в радянську Україну.

Важливо підкреслити, ідея федерації розглядалася М. Грушевським не тільки в контексті українсько-російських відносин. Зокрема, у 1918 році, аналізуючи питання про найближчі політичні орієнтації України, він висунув концепцію «чорноморської орієнтації України». Вчений вказує, що Україна має три основних орієнтації – східну, західну і південну, що зумовлено її історичним розвитком. Серед них східну (московську) М. Грушевський розглядав як таку, що завершується. Він стверджував, що ця політична орієнтація була задана Україні надовго і силоміць, але як часто буває – справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства [2, с. 9-10]. Східна орієнтація помітно послабшала в результаті російської революції. Однак повністю вона не знищена. І причина цього, на думку вченого, полягає в ідеології близької родинності українського та російського народів, яка панувала і панує в умах багатьох як росіян, так і українців. Реальні ж факти, стверджував М. Грушевський, на кожному кроку говорять про глибоку антитезу цих двох близьких по крові, але відмінних духом народів [2, с. 12-13].

Особливого значення надавав М. Грушевський західній орієнтації України. Він був переконаний, що вона заґрунтована ще часами київських князів, особливо Ярослава і його синів та внуків. Вже той час показує тісний зв'язок українців з германською та кельтською культурами. Він посилювався в міру того, як ослаблювались зносини чорноморські – з Балканськими країнами, Візантією, Малою Азією тощо. А із занепадом Києва в результаті монголо-татарського панування і перенесенням центру руської державності в Галицько-Волинське князівство перевага західних впливів на Україну проявилась повністю. Таким чином, західноєвропейську орієнтацію України М. Грушевський визнавав найстарішою і найвпливовішою.

Південна орієнтація, на думку М. Грушевського, зумовлена близькістю України до Чорного моря. Воно здавна відіграло дуже велику роль як територія взаємозв'язку українців з іншими народами півдня – болгарами, турками, греками тощо. Вчений говорить, що від незапам'ятних часів чорноморські степи

служили битим шляхом з Подунав'я, з Середньої Європи, з балканських країв до Туркестану, Середньої Азії, а звідти до Індії, через Афганістан, а далі і до Китаю. Розглядаючи місце України в азовсько-чорноморському басейні, М. Грушевський доходив висновку про доцільність, наприклад, чорноморської інтеграції України, де остання може зіграти чільну роль.

Поряд з народницькою течією в українській політичній думці в кінці XIX – першій половині XX століть, яка, по суті, як було показано вище, залишилась в рамках слов'янофільської, федералістської позиції сформувалися потужні державницькі, українофільські, прозахідницькі політичні концепції. Серед них назвемо дві: консервативна і національно-державницька.

Засновником консервативної школи в українській політологічній науці вважають В'ячеслава Липинського (1882-1931 рр.). Народився він на Волині, закінчив першу класичну Київську гімназію (1902 р.), філософський факультет Ягеллонського університету в Кракові (1905 р.). В 1906-1908 роках навчався у Вищій школі політичних наук в Женеві.

В. Липинський брав участь у Першій світовій війні до 1917 року. Після демобілізації став засновником Української демократично-хліборобської партії. Був послом уряду Гетьмана П. Скоропадського та УНР у Відні.

З червня 1919 року В. Липинський в еміграції. Стає автором і редактором збірника «Хліборобська Україна» (1920-1925 рр.). Професор. Після розходжень з гетьманом П. Скоропадським і саморозпуску Українського союзу хліборобів-державників, який він певний час очолював, заснував «Братство Українських класократів-монархістів» (1930р.). Автор понад 300 наукових праць. Найбільш відомі політологічні роботи – «Україна на переломі (1657-1659). Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті», «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» та інші.

До появи праць В. Липинського українська політологічна думка перебувала під панівним впливом народницької школи. На відміну від представників цієї течії, які, як відомо, у центр своєї концепції ставили народ, Липинський був переконаний, що держава, особливо національна, відіграє особливу, фактично вирішальну роль в організації, спрямуванні та захисті інтересів суспільства і громадянина. Така позиція була дуже поширеною в Англії, Німеччині, Росії, Польщі та інших країнах.

Вже в ранніх своїх творах («Станіслав-Михайло Кричевський: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького», «Два моменти з історії України: 1) На вершині могутності; 2) На переломі») В. Липинський віддає належне ролі держави в організації народу і суспільства. А в завершеному вигляді його політологічна концепція держави викладена в історичній праці «Україна на переломі», яка була написана в 1920 році.

Розглядаючи історію українського державотворення, В. Липинський поєднує три основні проблеми – побудови української держави, ролі еліти (аристократії) та ролі видатної особи (зокрема, гетьмана Богдана Хмельницького). Він по-новому (на відміну від М. Грушевського та інших народників) розглядає постать Б. Хмельницького і місце гетьманату в

українській історії. В. Липинський доходить висновку про те, що в той час (XVII ст.) найперспективнішою формою державного правління в Україні була гетьманська монархія. Саме вона, на думку вченого, здатна була легітимізувати державну владу. Тільки гетьманське правління могло б повною мірою відобразити інтереси різних верств населення тогочасного українського суспільства. Розглядаючи співвідношення між гетьманською владою і цими верствами населення, а саме Військом Запорізьким, духовенством, міщанством, селянством і шляхтою, В. Липинський чи не вперше в українській політичній думці поставив питання про формування нової української еліти (аристократії). Йй він відводив дуже важливу роль. В цьому контексті вчений гідно показав роль Богдана Хмельницького в українській історії. Останній для Липинського – видатний державний діяч, що володів блискучими політичними, організаційними та військовими здібностями. Щоб розбудити національну свідомість суспільства, вчений створив навіть своєрідний міф великої людини, який доходив до рівня культу.

Формулюючи консервативну концепцію побудови української держави, В. Липинський велику увагу приділяє консервативному взагалі. Він вважає, що консерватизм – це утвердження всередині українського громадянства організованих сил авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, здатних стати в майбутньому носіями української державної влади, приборкувати і скеровувати в потрібне русло різних бунтарів. «Шлях до реальної, а не тільки літературної, - шлях до повної, а не односторонньої – Української нації веде через відродження українського консерватизму. Зміцнююча консерватизм монархічна форма організації і поповнення ріденьких старих консервативних рядів свіжими силами з-поміж українства – це основа цього відродження» [15, с. 139].

Формування української нації як вирішального вузлового етапу незалежності українства В. Липинський пов'язує зі створенням української держави. Він стверджує, що «без власної держави нема й не може бути нації української» [11, с. 349]. Яка ж держава потрібна українському народові? На думку В. Липинського тільки монархія. Вчений обґрунтовує п'ять підвалин української монархії, на яких вона має засновуватись: 1) аристократія; 2) класократія; 3) територіальний патріотизм; 4) український консерватизм; 5) релігійний етнос. В. Липинський стверджує, що майбутня українська держава – це незалежна монархія діничного (спадкового) характеру з обов'язковою передачею успадкованої гетьманської влади. Гетьман – це своєрідний «національний прапор», уособлення єдності українського суспільства, найвищий символ держави. Його влада має спиратися на традиції, започатковані ще Б. Хмельницьким.

Навколо гетьмана має об'єднатися аристократія. Однак історія показує, стверджував В. Липинський, що питання створення власної, української аристократії – дуже складне завдання. Бо українська політична еліта насправді дуже розрізнена і, за деяким винятком, спрямована не на захист українських інтересів. І відтак українська еліта нерідко руйнує, а не будує. «Найбільший український руйнівник, – пише В. Липинський, - це разом і найбільший

український революціонер. Звичайно, він сам того не знає, бо минувшина України для нього чужа, бо досвіду історичного, традицій та національної індивідуальності в ньому немає, бо він – так само, як і його предки з часів «Руїни» – безбатченко, маріонетка, одна з тих, що періодично вискакують на нашій землі і, відігравши свою роль в чужих спритних руках, счезають з історичної сцени, не зіставивши по собі нічого, «ні науки, ні звітів», своїм нащадкам, і власне з діянь таких безбатченків і маріонеток повстала відома теорія, що Українець – це недомосковлений Поляк, або недопольщений Москаль; що «Малоросія» була б собі спокійним російським Провансом, де процвітав би культ аполітичних галушок, гопака й бандури, якби не сусідство Польщі, яка від часу до часу підіймає в цьому Провансі ірриденту; що «Русь» була-б найбільш патріотичною «малопольською» провінцією Польщі, яка від часу до часу, якби не сусідство Москаля, який усе хоче Польщу з допомогою її внутрішньої «Русі» розвалити. Збунтований Москвою проти Польщі «Русин» і збунтований Польщею проти Москви «Малорос» – ось як дивляться на нас сторонні аранжери «українських політичних комедій» [11, с. 373].

В контексті вищесказаного В. Липинський розглядає перспективу різних ідей і методів організації для розв'язання проблем державного будівництва в Україні. Таких він називає три: 1) демократія з республікою; 2) охлократія з диктатурою; 3) класократія з правовою монархією. На думку вченого, українству підходить тільки третя форма. В. Липинський з великою пересторогою ставиться до демократії, бо вважає, що така форма суспільно-державного влаштування країни неадекватна тому стану, в якому знаходиться Україна. На думку В. Липинського, до демократії український народ не готовий, оскільки він не пройшов періоду старої монархічної консервативної традиції і не володіє достатньою мірою засадами державності – організованістю, дисципліною, порядком, структурованістю групових інтересів тощо. В доказ такого висновку він наводить приклад США, де республіканський лад не проявляє своїх негативних рис саме тому, що правлячий американський клас заґрунтувався на старих монархічних традиціях. Демократична ж система може бути реалізована в Україні тільки тоді, коли правляча українська верства буде єдиною у своєму прагненні з українською громадою, причому не регіональною, а всією. Регіоналізм, на думку В. Липинського, теоретично хоч і не шкідливий, на практиці вносить в життя ще більший хаос. З ним потрібно боротися, а об'єднання українських земель мусить бути провідною ідеєю. «Шукайте посправжньому освічених людей», - закликав учений і патріот України, а українцями є всі мешканці України. За відсутності ж таких об'єднуючих начал гасла демократії та громадянського суспільства можуть стати фатальними для майбутнього як української держави, так і суспільства.

Найкращим суспільно-політичним ладом для України В. Липинський називав класократію. Класократія – це активна меншість, яка приходить до керівництва країною в результаті обрання до нього найкращих представників від усіх суспільних верств. Такими верствами вчений називав хліборобський (поміщики, селяни, сільські робітники), промисловий (власники фабрик, інженери, робітники), фінансовий і купецький, комунікаційний (водії,

залізничники, поштовики), інтелігенція (духовенство, учителі, вчені, письменники, журналісти, адвокати тощо).

Класократія має на меті кілька задач. Вона не повинна бажати необмеженої влади для свого класу. Класократія має лише одну головну мету – вільну Україну. Для цього вона має виконати головну умову – прийняти владу монарха. Потрібно, стверджував В. Липинський, щоб ми всі позбулися нахилів до диктатури і анархії – щоб всі ми визнали над собою видимий символ нашої національної єдності і символ необхідної для нас всіх держави – Українську Верховну гетьманську монархічну Владу. Активна меншість – виборна аристократія – обмежує свою владу послухом монархові. Той же, в свою чергу, обмежується законами, які ухвалюються вищим законодавчим органом. Таким чином, при наявності аристократії (провідної української верстви) і реалізації класократії в Україні встановиться конституційна спадкова монархія (гетьманщина) на зразок західноєвропейського типу. На землі Українській і в Державі Українській, - підкреслював В. Липинський, - може утриматися своя монархія тільки західного, англійського типу, а не східного, московського чи балканського – монархія царствующа, а не управляюча, монархія, ублагороднююча українських отаманів, а не монархія, сама даюча приклад отаманства – монархія приклад джентльменства, а не монархія всякого джентльменства заперечення. Соціальною ж основою такої монархії має бути тільки хліборобський клас – єдина суспільна верства, яка споконвіку зберігає укорінені в ній консервативні традиції українства. «Тільки український клас хліборобський, - наголошує вчений, - в стані власною силою і власним авторитетом політично зорганізувати і національно об'єднати нашу етнографічну масу, тобто створити Українську Державу і Українську Націю» [11, с. 378].

В. Липинський стверджує, що побудова української незалежної держави – надзвичайно важке завдання. Так важкого політичного завдання, - зазначає він, - як здобуття Держави Української, нема на цілім світі. Тільки дуже сильні люди можуть ступати на державницький український шлях. І дуже міцно зорганізовані. Коли б всі українці бачили ту страшну скелю, яку хочуть зрушити, то зрозуміли б, що зденервовання їх всіх впливає з безмежної трудності завдання. А зрозумівши це, менше б між собою бешкетували, тісніше б в одну громаду об'єдналися і природу цієї скелі постаралися б всіма силами пізнати. На цьому шляху, на думку українського вченого, має бути і створена класократія – нова провідна українська верства, яка виросте з об'єднання старих українських панів з тими новими активними провідниками, що виділятимуться з народних мас. Дуже важливо, вказує В. Липинський, щоб класократію підтримала українська інтелігенція своїм впливом на народ. Тоді нова провідна українська верства має виховати в собі лицарство і благородство, а відтак звільнитися від хамства і рабства і, таким чином, переборе в собі і народові такі первородні гріхи українства, як анархію і зрадництво. Нова провідна українська верства, переконаний В. Липинський, повинна навчитися власними руками, не кличучи на допомогу ні Москву, ні Варшаву, здавити внутрішній український бунт, який заважає встановленню дисципліни, порядку і організованості – найважливіших

засад українського консерватизму.

Ще однією впливовою течією української політологічної школи кінця XIX – першої половини XX століть був національно-державницький напрям. На цей час він мав однозначне для проукраїнсько налаштованої інтелігенції тлумачення, його характерними рисами були ідеї самостійної України, власної державності, національна свідомість і патріотизм. Найвідомішими представниками національно-державницького напрямку були М. Міхновський (1873-1924 рр.), Д. Донцов (1889-1973 рр.), С. Дністрянський (1870-1935 рр.), В. Старосольський (1878-1942 р.), О. Борковський (1885-1939 р.) та інші.

Помітне місце в національно-державницькій політичній думці України на рубежі XIX-XX ст. займав Станіслав Дністрянський. Уродженець Тернополя, приват-доцент, надзвичайний професор цивільного права, звичайний професор Львівського університету. Поряд з інтенсивною науковою роботою займався також і активною політикою. В 1907-1918 роках С. Дністрянський був членом австрійського парламенту. 1918 року він виступив автором проекту конституції Західноукраїнської Народної Республіки. З 1919 року – в еміграції. Один із засновників Українського вільного університету, його декан, а потім ректор. Серед його помітних робіт – «Загальна наука права і політики», «Погляд на теорії права та держави», «Звичаєве право та соціальні зв'язки», «Нова держава», «Самовизначення народів» та ін.

Політологічна теорія української державності С. Дністрянського ґрунтується на його концепції суспільних зв'язків. Він розглядає два типи таких зв'язків: 1) органічні зв'язки – родина, рід, плем'я, держава, народ; 2) організаційні зв'язки – церква, класи, партії, товариства. Кожен з цих зв'язків характеризується власною організацією і переслідує свої цілі. Що стосується політики в цілому і держави, зокрема, то вони є вторинними стосовно таких суспільних зв'язків і формуються на основі вже усталених правових норм суспільного життя. Звідси випливає, що якщо держава є адекватним продовженням суті суспільних зв'язків певного народу, то вона тільки підтримає і посилить їх розвиток, а якщо ні, то вона фактично може природні суспільні зв'язки загальмувати, навіть зруйнувати.

Друга важлива теза концепції С. Дністрянського полягає в доведенні того, що в основі суспільних зв'язків того чи іншого народу лежить справедливість, яка виражає традиції та історію народу. Це означає, що кожен народ, маючи власну унікальну історію і пов'язані з нею традиції, формує своє розуміння справедливості. Саме цим і відрізняються країни одна від одної. За С. Дністрянським, систему суспільних зв'язків та справедливості складають п'ять основних положень. По-перше, право існує не тільки в державі, а пронизує собою всі шаблі суспільного життя. Держава є лише соціальним зв'язком найвищого рівня і має акумулювати в собі справедливість. По-друге, всі правові норми мають морально-етичний зміст, хоча не всі норми моралі вимагають правового оформлення. По-третє, все, що історично склалося в змісті суспільних зв'язків, має бути реальною основою права і держави. По-четверте, найвищим мірилом справедливості у цій державі є суспільні зв'язки і природна справедливість, а відтак суспільні зв'язки є найвищою опорою авторитету

держави. По-п'яте, держава, яка обмежує дію суспільних зв'язків, фактично порушує закони соціальної справедливості, насаджує безправ'я.

Разом з тим, суспільні зв'язки можуть бути несвідомими і свідомими. Лише в другому випадку можлива національна держава. В основі консолідації нації, на думку С. Дністрянського, лежить національна психологія, самосвідомість, яка нівелює всі станові, релігійні та інші відмінності, робить всіх громадян країни «рівними» і сприяє формуванню національної ідеї.

С. Дністрянський вважав, що національна ідея – це психологічний чинник, який об'єднує всіх членів окремого народу на основі усвідомлення ними спільної культури, традицій, звичаїв, мови і проявляється через прагнення народу до самовизначення. Цей «психічний чинник ... в'яже народ нерозривно з собою, без огляду на державні межі, а саме на матірну мову» [5, с. 691]. Національна ідея, за С. Дністрянським, -- визначальний фактор у боротьбі за визволення народу з-під влади державного імперіалізму на основі свого права на самовизначення на своїй національній території. Натомість, наприклад, націоналізм – це змагання за владу не лише в природних межах свого народу, а й над іншими народами, виключаючи цих від права на вільний політичний розвиток.

Порівнюючи державу і націю, С. Дністрянський звертає увагу на те, що їх об'єднує територія. Разом з тим, на його думку, держава має політичне походження, а нація – природно-етнічне. Основою держави є територія, люди, що проживають на ній, а також організація суспільного ладу з її характерними ознаками – автономією, авторитетом, автаркією. Націю характеризують такі елементи, як люди, територія і народна культура, що складає головну суспільну основу нації, незалежно від наявності чи відсутності своєї державної організації.

Дуже впливовою в національно-державницькій течії української політології стала концепція Дмитра Донцова (1883-1973 рр.). Він народився в Мелітополі, навчався у Петербурзькому та Віденському університетах, в 1917 році став доктором юриспруденції. Починав як прихильник соціалізму, але дуже швидко розчарувався в цих ідеях і став схилитися до філософії Ф. Ніцше.

Д. Донцов був активним учасником політичного життя. Належав до ряду політичних партій, двічі – 1905 і 1907 рр. заарештовувався. Друкувався у журналі «Дзвін», очолював Союз визволення України, редагував журнали «Літературно-науковий вісник», «Заграва» тощо. З 1939 року – в еміграції.

Основними працями Д. Донцова є «Націоналізм», «Історія розвитку української державної ідеї», «Де шукати наших традицій», «Дух нашої давнини», «Росія чи Європа», «Ідеологія чинного націоналізму» та інші.

В цілому політологічній теорії Д. Донцова приписують ідеологічний волюнтаризм, історизм та практичний ідеалізм. На противагу В. Липинському, який виходив з ідеї, що побудова української держави призведе до формування української нації, Д. Донцов думав навпаки. Він був переконаний, що першим і найголовнішим кроком до української держави має стати утворення української нації.

Українство, на думку Д. Донцова, переживає часи, коли національна ідея вимагає оновлення. «Те, що бракує українській ідеї, це цілком новий дух» [7, с. 493]. Вчений наголошує на тому, що необхідно проводити цілеспрямоване

виховання національно виснажених людей, які б визнавали етичним і моральним лише те, що утверджує націю. «Коли українська ідея хоче підняти боротьбу з іншими за панування, мусить в першу чергу залишити прокляту спадщину невільничих часів», – зазначає Д. Донцов [7, с. 493].

В чому ж має полягати «новий дух» української національної ідеї? На думку Донцова, потрібно змінити самі її засади. На місце раціонального осмислення призначення українства має стати віра, яка не знає сумнівів, і пристрасть, що не знає жодних «чому» [7, с. 493]. Саму ж волю український вчений трактує в дусі ніцшеанства, як ірраціональний і свободний процес. Необхідним елементом такої волі мають стати експансія, насильство, фанатизм людей, які горіли б любов'ю до своєї нації.

Національну українську ідею Д. Донцов аналізує в контексті подій 1917-1920 рр. Він говорить про те, що та національна ідеологія, яку проповідували кирило-мефодіївці, Драгоманов, Франко та провідники новітнього народництва (очевидно, насамперед М. Грушевський), не могла дати відчутного практичного результату у справі створення самостійної української держави. «Така філософія не могла дати тим поколінням, що виховувалися під її впливом, віри в свою справу, ні розуму, ні пафосу. Вона мусила привести до духовного роздвоєння, розламу, знесилля, зневіри і сумніву» [6, с. 189]. Чому? Тому що, на думку Д. Донцова, така ідеологія української ідеї названих вище її чільників є провансальною, провінційною, плебейською. «Суть такого світогляду – це «гуманність» і «толерантність». Для них закон життя не боротьба, лише солідарність і взаємна любов. Для них вороги і ворожі нації це, хоч і кати, є або «брати в соціалізмі», «брати в поступі» або в «людськості», в «Сході Європи», в «слов'янстві», але завжди – брати» [6, с. 189]. Це світогляд, який нехтує вольовим моментом у національному чиннику, в національному почутті.

Насправді, за думкою Д. Донцова, націоналізм передбачає вольовий момент, ірраціональне устремління до свободи свого народу, безмежний фанатизм. Тільки такий націоналізм здатний витворити національну державу. Це такий націоналізм, де українська ідея освоюється українськими патріотами фанатично і сприймається на віру. І в цьому процесі є один критерій моралі – відданість нації та національній державі, яка завжди є вищою від інтересів одиниць.

Разом з тим, в цілому Д. Донцов вважав, що справа українського націоналізму – це справа не всього народу. Народ є чинником пасивним, а має бути ініціативна та активна меншість – своєрідна провідна верства українського суспільства. Вона має зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії – це перша підстава націоналізму. «Другою такою підставою національної ідеї здорової нації повинно бути те стремління до боротьби, та свідомість її конечності, без якої неможливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані тріумф жодної нової ідеї» [6, с. 191]. Таке стремління неминуче має виховувати не тільки фанатизм і самопожертву, але і агресію. Д. Донцов стверджує, що все нове в історії з'являлося внаслідок не тільки великої фанатичності, але і агресивності як самих ідей, так і їх носіїв.

Третьою підставою національної ідеї (звісно і української) Д. Донцов

називає романтичний її характер та релігійність. «Я говорив про романтичний характер великих доктрин ... Романтичні ідеї (що ставлять «загальне», «ідеал» над особисті інтереси), сполучені з релігійним почуттям (абсолютною вірою в них), дуже часто з'являються в історії в формі так званих «ілюзій», «легенд», «міфів» [6, с. 192]. І це, на думку українського вченого, логічно. Тому що великими масам людей (народу в тому числі) не потрібно розумом осмислювати його історичну місію. Народ має повірити! А повірити можна в образ, легенду, міф. Звідси – ідея Д. Донцова про важливість так званої «легенди останнього бою». Цитуючи відомого французького теоретика кінця XIX – початку XX ст. Ж. Сореля, він каже, що «можна говорити без кінця про повстання і не викликати жодного революційного руху, коли нема легенд, прийнятих масою» [6, с. 192].

Нарешті, четвертою підставою української національної ідеї є її аморальність. «Це не є, звичайно, аморальність в смислі увільнення від етичного критерія, від морального ідеалізму, – пише Д. Донцов. Навпаки, максимум етичної напруженості тих ідей та їх сторонників є незвичайно високий, а підпорядкування особистого загальному, часто жорстоким моральним приписам, тут суворе, тверде як ніде. Отже, коли я говорю про «аморальність» тих ідей, то тут розумію їх суперечність з буденною мораллю» [6, с. 193]. Важливо зазначити, що Д. Донцов розрізняє мораль буденну, провінційну, мораль звичайного міщанина, який свою мораль узгоджує з особистим світоглядом, особистою зацікавленістю, заінтересованістю, меркантильністю. Натомість, аморальність патріота вчений трактує як не відмову від усіх норм моралі, а як сходження вище буденної моралі, як таку мораль, яка не зачіпає особистісне індивіда, а єдиним критерієм і ціллю бачить долучення до найвеличнішого – втілення національної держави.

Політологічна концепція Д. Донцова оцінюється неоднозначно. Варто зауважити, що в його працях досить переконливо показано процеси народження, поширення та практичного втілення національної ідеї на прикладах інших країн. Досить точно охарактеризований стан національної самосвідомості українців. З іншого боку, певна агресивність його концепції, фанатичність та безкомпромісність відштовхувала від нього багатьох як теоретиків, так і політичних діячів.

Як видно з викладеного вище, дискурс українського питання, започаткований Кирило-Мефодіївським товариством в середині XIX ст., в кінці XIX – першій половині XX століть продовжився. Однак з деякими відмінностями: якщо концепція українського слов'янофільства та федералізму не зазнала особливих змін, насамперед в особі М. Грушевського, то позиція українофільства, державництва, самостійництва і західництва в політичному ландшафті того часу набула нової якості. Якщо в середині XIX століття єдиним виразником державницького шляху був лише Т. Шевченко, то на зламі століть і далі були оформлені цілі дві течії такого напрямку з достатньо великим представництвом українських інтелектуалів. Якщо в часи Кирило-Мефодіївського товариства голос Т. Шевченка можна кваліфікувати як голос волаючого в пустелі на тлі абсолютного переважання народництва і слов'янофілів та федералістів, то в кінці XIX – першій половині XX століть сила

обох концепцій українського питання (слов'янофільства і українофільства) зрівнялися. Очевидно, цьому сприяло піднесення національного руху українців в кінці XIX століття, а особливо революційні події в Російській імперії, в тому числі українська революція столітньої давнини.

І все ж, незважаючи на суттєве зростання національної свідомості українців та українського національного руху і як наслідок широке поширення ідей державництва і самостійництва, в практичному плані українофільство зазнало поразки. Причини такої поразки не є предметом даного дослідження, однак одну з них ми покажемо, адже вона прямо стосується даної теми. Дуже рельєфно цю причину описав В. Липинський у праці «Листи до братів-хліборобів». «Не існує ні одної європейської нації без спільної ідеї національної незалежності і без спільної боротьби за цю незалежність. І тільки коли існує об'єднуюча спільна ідея української національної незалежності, можемо говорити про існування української нації» [11, с. 328]. Однак, на думку В. Липинського, саме цього і не вистачило провідникам української революції столітньої давнини. «Боротьба за створення Української Держави, тобто за здобуття повної волі для української нації, була ведена людьми, які в державну незалежність України не тільки перед тим ніколи не вірили, але навіть до самої ідеї державної незалежності ставились з погордою й ворожею» [11, с.329]. І тільки логіка подій примусила провідників української революції столітньої давнини погодитися на проголошення незалежності у Четвертому Універсалі. Далі цитуємо В. Липинського: «Тільки по «довгих і великих ваганнях», пише голова Центральної Ради професор Грушевський, «головні українські партії, соціал-революціонери й соціал-демократи, рішили проголосити незалежність України» – та й то так, «щоб відпали всякі підозріння чи надії на те, що самостійність України буде формою української реакції, чи української національної виключеності» [11, с. 329]. «І не тому проголосили інтелігентські українські соціалістичні партії самостійність, що вони раптом відчули непереможне бажання має мати свою власну державу, а просто тому, що нова Росія більшовицька не захотіла з ними, як репрезентантами української нації, говорити. Не стало раптом того, перед ким можна було посередничати. Російські більшовики, а не національна ідея українська, примусили наших провідників нації ступити на шлях повного національного визволення, шлях самостійності і державного будівництва» [11, с. 331].

Як бачимо, історія розпорядилася у відповідності до того, які цінності, переконання і наміри мали очільники української революції 1917-1921 років. Державницька, українофільська концепція розвитку українського народу зазнала чергової поразки: Україна залишилася колоніальною територією Російської, тепер уже більшовицької імперії. Поодинокі несистемні і слабко скоординовані дії проукраїнських, державницьких, патріотичних сил не стали на заваді імперським зазіханням російської еліти. Українцям знадобилося більше 70 років, щоб знову отримати шанс побудувати власну державу і здобути повну волю. Однак і в період новітньої України, її оформлення в незалежну державу цей процес відбувається не просто, дуже важко. Поступи до справжньої державності західного, демократичного зразка перериваються відступами або просто

невдачами. І лише остання українська революція, Революція Гідності, наочно показала, що українці готові домогтися державної незалежності.

«Зараз або ніколи! Всі – на Грушевського!», – ці слова 19-річного студента Прикарпатського університету Романа Гурика, виголошені в гарячі дні Революції Гідності, стали крилатими і облетіли не лише Україну. Вони стали своєрідним символом громадянської відповідальності справжніх українських патріотів, їх героїзму і безмежної жертвовності в ім'я свого народу, своєї Батьківщини. Разом з тим, ці слова молодого людини, яка полягла під час новітньої української революції, як це не парадоксально, нагадали нам про Михайла Грушевського, однак не як про визначного українського історика, археолога, літературознавця, соціолога, публіциста, письменника, організатора української науки, громадського та політичного діяча. І навіть не як про Голову Центральної Ради. А як про видатного українця, чиє ім'я носить вулиця Грушевського у Києві, яка поряд з Майданом Незалежності та вулицею Інститутською (нині її частина перейменована на алею Героїв Небесної Сотні) стала символом новітньої української революції, справжнім серцем України, де проявився видатний дух нашого народу, його незламна воля і героїзм, висока гідність і прагнення свободи. Нам цей зв'язок видається не випадковим, а своєрідним символічним зв'язком. У певному смислі саме на вулиці М. Грушевського (як і усьому Євромайдані) українці подолали Грушевського. Перемогли антинародну владу в тому числі саме на вулиці М. Грушевського. І одночасно подолали М. Грушевського як політика, як одного з провідників українського питання майже сотню років назад. Однак головне полягає в тому, що українці подолали М. Грушевського як найяскравішого виразника та ідеолога слов'янофільства, палкого прихильника ідеї слов'янської федерації. Революція Гідності показала, що українці переросли М. Грушевського та його погляди на майбутнє своєї країни. Вони не захотіли і не хочуть віддавати свою долю в чужі руки, українці воліють вирішувати свої справи самі, без втручання інших сил.

Висновки

Михайло Грушевський жив до 1934 року. Таким чином, він на власні очі побачив справжні реалії федералізму деяких слов'янських народів на прикладі СРСР. Ми не знаємо достеменно, які думки оволодівали ним з приводу буття українського народу у складі радянської імперії, яка формально, за конституцією 1924 року була побудована на ідеї союзу (федерації). Хоча б тому, що він відійшов від активної політичної діяльності. Однак подальша історія СРСР повною мірою показала, на нашу думку, що М. Грушевський помилився. Помилився як у тому, що українці можуть реалізувати свою повну свободу в рамках федеративної держави, відмовившись, таким чином, від власної державності, так і в тому, що можна комфортно існувати у рамках російської держави, яка по суті є екзистенційним ворогом української нації. Українцям потрібно було здійснити Революцію Гідності, щоб довести помилки

слов'янофілів, федералістів. Революція Гідності остаточно пододала як народність, так і федералізм М. Грушевського. Тому Революцію Гідності можна кваліфікувати як своєрідну фіналізацію більш як двохсотрічної дискусії слов'янофілів та українофілів щодо перспектив українського народу. Вже ніколи українці не погодяться жити під зверхністю іншої держави, особливо російської, тим більше у складі будь-якої з них. Вистраждана історією і величезними жертвами, а також тридцятирічною епохою незалежності, що вмістила в собі Революцію на граніті, Помаранчеву революцію та Революцію Гідності, український народ перетворюється в націю, яка остаточно визначається на користь державницького шляху розвитку.